

Tri otuđena relikvijara povijesnog značenja iz Zadra

Akademik Ivo PETRICIOLI
HR - 23000 Zadar, Kralja Zvonimira 10

Autor opisuje tri zlatarska rada iz srednjega vijeka: raskošni relikvijar u obliku ruke izraden od čista zlata i ukrašen filigranom, dragim kamenjem i biserima, na kojem se nalazio natpis s imenom ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana i dvije srebrne ikone - relikvijare s posvetnim natpisima hrvatskog bana Pavla Bribirskog iz početka 14. stoljeća koji su pripadali riznici katedrale u Zadru, a prodani su oko 1780. godine da se namakne novac za gradnju novog krova katedrale. Poznajemo ih samo po opisima u starim inventarima.

Baveći se proučavanjem zadarske umjetničke baštine susrećemo se često s primjercima slikarstva, umjetničkog obrta, knjiga i dokumenata, koji su nestali u bližoj ili daljoj prošlosti, zbog rata i drugih nesreća, zbog krađe ili, pak, nemara vlasnika. U teškom razaranju što ga je Zadar pretrpio za vrijeme II. svjetskog rata osim arhitektonskih spomenika stradale su brojne umjetnine, biblioteke i vrijedni dokumenti. Uspoređujući podatke u predratnim publikacijama sa stanjem nakon rata, lako je utvrditi koliko ih nedostaje. Spomenut ću samo one najvažnije. U crkvi i samostanu benediktinki Sv. Marije izgorjela su korska sjedala, rezbarski rad Ivana Korčulanina iz 1495. godine, slikano raspelo iz ranog 13. stoljeća i poliptih što ga je naslikao i izrezbario mu okvir svećenik Petar Jordanić, 1493. godine. Iz ruševina odnosile su se umjetnine. Tako je u sretnim okolnostima 1949. godine bila u Dubrovniku pronađena zadarska slika "Poklon pastira" talijanskog baroknog slikara F. Migliorija i vraćena u crkvu Sv. Krševana¹. Druga slika istog slikara iz iste crkve nije pronađena. Zbog "mjera sigurnosti" u Italiju je sklonjena zbirka antičkog stakla iz Arheološkog muzeja i nije nikada vraćena. Isto se dogodilo s poliptihom iz crkve Sv. Ivana na zadarskoj periferiji². Ne zna se za sudbinu slike s poprsjima Bogorodice i dvaju svetaca i s potpisom mletačkog slikara Marka Marziale iz kraja 15. stoljeća³, koja se čuvala u Arheološkom muzeju.

Još je svježije sjećanje na drsku krađu umjetnina u franjevačkom samostanu u rujnu 1974. godine kad su izrezane iz kodeksa i odnesene dragocjene minijature visokog umjetničkog dometa iz 15. stoljeća, kaleži gotičkog stila i ophodno raspelo s mnoštvom svetačkih likova i kompozicija u emajlu, rad zadarskih zlatara 14. stoljeća⁴.

¹ R. TOMIĆ, Djela Francesca Migliorija u Dalmaciji, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 24/2000, str. 161-164.

² I. PETRICIOLI, Umjetnička baština zadarskih trećoredaca. *Iskoni be Slovo*, Zagreb, 2001, str. 9 - 94.

³ G. SABALICH, *Pitture antiche di Zara*. Zara, 1912, T. I

⁴ I. PETRICIOLI, *Zadarsko zlatarstvo*. Beograd, 1971, Table u boji i T. 20 i 21.

No, činjenica je, da su i vlasnici, stvarni i hipotetični, pojedine vrijedne predmete olako, za neznatni materijalni probitak, prepuštali poduzetnim kupcima koji su znali za njihovu pravu vrijednost. Takvih primjera ima na žalost dosta u Zadru. Zadarske benediktinke su se potkraj 18 stoljeća odrekle svojih dragocjenih kodeksa, pisanih beneventanom na pergamentskim listovima, ukrašenih karakterističnim minijaturama iz kraja 11. stoljeća i svog srednjovjekovnog godovnjaka, koji su na kraju ipak dospjeli u važne kulturne ustanove u Oxfordu i Budimpešti⁵. U Oxfordu se čuva i srednjovjekovni astronomski kalendar, koji se izvorno nalazio u samostanu Sv. Krševana u Zadru⁶. Dva vrijedna kodeksa, Epistolar i Evandelistar, koji su pripadali tom samostanu, s vrijednim ranorenesansnim minijaturama, prodao je njihov novi "vlasnik", Zadrani G. de Ponte 12. listopada 1830. godine za malu svotu forinti Dvorskoj (danas Nacionalnoj) biblioteci u Beču⁷. Treći, najvredniji kodeks, Misal, također s ranorenesansnim minijaturama zajedno s kartularom samostana nestao je 1921. godine na misteriozan način⁸. Vrijedan kodeks pisan beneventanom, u kojemu se nalaze laude kralju Kolomanu i zakletva njegova bana Kledina Zadranima, nalazi se danas u Berlinu⁹. Slika Bogorodice s djetetom mletačkog gotičkog slikara Nicolò di Pietro iz 1394. godine, koju je naručio zadarski građanin Vučina Belgarzone, a nalazi se u galeriji Akademije u Veneciji, također je zadarskog porijekla. Ona je bila središnja slika poliptiha u crkvi zadarskih dominikanaca, a kad je crkva u doba francuske vlasti zatvorena, dospjela je u zbirku Manfrin, odakle je otkupljena za mletačku Akademiju¹⁰. U modernom Muzeju umjetnosti u El Pasu (Texas) u okviru zbirke Samuel Kress izložena je vrijedna ikona Bogorodice s djetetom iz 13. stoljeća koja je tamo stigla 1950. godine preko dobavljača Contini Bonacossi u Firenzi, a porijeklom je "iz Zadra u Dalmaciji"¹¹. Nije poznato kako je u rimsku galeriju Spada dospio vrijedan portret zadarskog nadbiskupa Luke Stelle, koji se pripisuje Domeniku Tintoretu. Na njemu je prikazana i panorama Zadra¹². Spomenut ću još pergamenu s ispravom kojom Zadrani 1190. godine ugovaraju mir s Rabljanima, na kojoj visi pečat zadarske komune s likom Sv. Anastazije. Ona se nalazila u zbirci svećenika Ivana Gurata u Rabu, kad ju je objavio Kukuljević¹³. Kasnije je prešla u posjed rapske obitelji Dominis u Zadru. U međuratnom razdoblju fotografirana je za zadarsku biblioteku Paravia (danas Znanstvena knjižnica)¹⁴. Nakon II. svjetskog rata Dominis su je odnijeli u Italiju. Pregovori da ju se otkupi za Zadar nisu uspjeli, pa se sada ne zna gdje se taj važan spomenik kulture nalazi. Ne zna se ni gdje je slika Bogorodice s Djetetom, koju je potpisao spomenuti P. Jordanić "de Jadra", a nalazila se u privatnom posjedu u Beču¹⁵.

* * *

Od svih nabrojanih nestalih i otuđenih predmeta daleko su vrednija i značajnija tri zlatarska rada iz srednjega vijeka, koliko po svom izgledu, što doznajemo po starim opisima, toliko po natpisima na kojima su bila imena značajnih povijesnih ličnosti. Zaslužuju da ih bolje upoznamo, što ću nastojati u ovoj prilici i

⁵ V. NOVAK - B. TELEBAKOVIĆ-PECARSKI, "Većenjegin evandelistar", *Starine*, 51/1962. - M. GRGIĆ, *Časoslov opatice Čike*. Zagreb, 2002. - ISTI, Dva nepoznata svetomarijska rukopisa u Budimpešti, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 13-14/1967.

⁶ N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do god. 1409*. Zadar, 1976, T. XXVII.

⁷ J. KOLANOVIĆ, Liturgijski kodeksi svetokrševanskog opata Deodata Veniera, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, 29-30/1983, str. 79.

⁸ V. BRUNELLI, članak u *Corriere di Zara* 8. i 15. XI. 1921. - KOLANOVIĆ, nav. dj., str. 62, bilj. 23.

⁹ N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, nav. dj., T. XII i XVIII.

¹⁰ S. KRASIĆ, Inventar umjetničkih predmeta u nekadašnjoj dominikanskoj crkvi u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 27/1988.

¹¹ F. R. SHAPLEY, *Paintings from the Samuel H. Kress Collection, Italian schools XIII - XV century*. The Phaidon Press, London 1966, str. 3. - I. PETRICIOLI, Zadarska ikona u Texasu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (u tisku).

¹² B. GOJA, Portret zadarskog nadbiskupa Luke Stelle u galeriji Spada u Rimu, *Peristil* 44/2001, str. 55-60.

¹³ T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, Vol. II, Zagreb, 1904, str. 248.

¹⁴ I. PETRICIOLI, Prilog zadarskoj sfragistici, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 10/1971, str. 72, 117-120. - N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, nav. dj., tab XXII i XXIII.

¹⁵ C. FISKOVIĆ, Zadarski slikar Petar Jordanić, *Bulletin JAZU*, 1960.

učiniti. Ranije im nije posvećena dužna pozornost. U prvom je redu relikvijar u obliku ruke za moći Sv. Krševana s natpisom, na kojem se spominje kralj Koloman. U najstarijem inventaru riznice zadarske katedrale od 15. siječnja 1427. godine navodi se da je od zlata sa srebrnim podnožjem i da je ukrašen dragim kamenjem i biserima (*Item brachium unum cum manu aurea cum lapidibus et perlis cum pede argenteo in quo est brachium sancti Grixogonis*)¹⁶. U znatno kasnijim inventarima on je jednako opisan, ali kao relikvijar Sv. Donata no, kako je prvi istakao V. Brunelli¹⁷ nema sumnje da se radi o istom relikvijaru. U vizitaciji nadbiskupa Luke Stelle 1622. godine on je opširnije opisan i navodi se sadržaj natpisa kojega su slova ugravirana i ispunjena crnom smolom: "*Brachium S. Donati Episcopi (sic!) conditum in theca ex auro purissimo confecta gemmis pretiosis, ac unionibus laccata in forma brachij efficta qua circa vertebram manus hoc habet elogium celatum encausto nigro imputam: Rex Colomanne hic Rector Amandeviae, hoc bene fecisti, retribuisti tibi quod voluisti.*"¹⁸. Povjesničar zadarske crkve C. F. Bianchi iznosi još opširniji opis ističući da je bio ukrašen filigranom i svetačkim likovima u emajlu ("*...era tutto di oro puro, fregiato di un lavoro ricchissimo di filigrana, ornato di pietre preziose, e di varie figure smaltate, nella cui base d' argento dorato trovavasi la seguente iscrizione: Rex Colomanne...*"). Nadalje nas informira kako je otuden zajedno s relikvijarom Sv. Donata u obliku škrinjice iz 16. stoljeća. Prodan je da bi se namakla sredstva za gradnju novog krova Katedrale 1780. godine, što je proveo nadbiskup Ivan Carsana¹⁹. Taj relikvijar je očito onaj koji spominje zadarski kroničar *Paulus de Paulo* (Pavao Pavlović), navodeći da su se gradski rektori "na ruci Sv. Krševana" zakljinjali na vjernost ugarskom kralju i kraljici 1383, 1390, 1392. i 1393. godine: "*Juravimus super Brachium s. Chrysogoni M. in publico Consilio Jadre Fidelitatem Regi et Reginae Hungariae*"²⁰. Taj relikvijar nije nasumce izabran za takvu svečanu prisegu. Izabran je upravo zato, što je svjedočio o *ugarskom* kralju Kolomanu, koji vlada Zadrom!

Druga dva relikvijara o kojima je riječ povezana su uz važnu povijesnu ličnost - hrvatskog bana Pavla Bribirskog i za njegova sina Mladena. U najstarijem inventaru riznice zadarske katedrale iz 1427. godine oni su ovako opisani: "*Item Anconam unam argenteam in Auratam (!) in parte cum sancto Martino ad equum cum reliquijs intus, item anconam unam argenteam cum tribus figuris aureatis*"²¹. Radi se dakle o dvjema srebrnim reljefnim ikonama, u kojima su smještene relikvije, poput ikone - relikvijara, koja se sačuvala u samostanu Sv. Marije u Zadru²². U vizitaciji nadbiskupa Stelle 1622. godine²³ i u kasnijim inventarima, sve do Farlatijeva 1772. godine²⁴, one su detaljnije opisane. Prva je imala dva natpisa, izvorni: "*Paulus, Martinus, et Mladenus Corvatiæ Praesides S. C. P. fieri jusserunt*" i drugi koji se odnosi na popravak: "*Donatus vero Britanicus et Chrysogonus Nassius Fabricae Procuratores vetustate deformatum Joannis Robobelli Antistitis consensu in melius restauraverunt. 1496*". Uz taj popravak veže se i grb nadbiskupa Robobelle koji se u opisima

¹⁶ Državni arhiv u Zadru, *Ducali e terminazioni*, Lib. I, fol. 17-18, stara num. XXXI, nova 38. - I. PETRICIOLI, Najstariji inventar riznice zadarske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26/1986, str. 87, 159 i 165.

¹⁷ V. BRUNELLI, Contributo alla storia del santuario delle reliquie e del tesoro della basilica metropolitana di Zara, *Scintille A*, III/1890, no 2, 3, 8.

¹⁸ Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms. 393, G. A. G/urato/, *Stato della Chiesa e della Diocesi di Zara*, fol. 50.

¹⁹ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*. Vol. I, Zara, 1877, str. 77, 149

²⁰ ISTI, nav. dj., 146. Bianchi, koji je pogrešno smatrao da je relikvijar o kome je riječ pripadao Sv. Donatu, misli da se zakletva obavljala nad rukom Sv. Krševana, koja se sačuvala do danas.

²¹ I. PETRICIOLI, Najstariji inventar..., str. 165.

²² I. PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar*. Zadar, 1980, str. 71, br. 41.

²³ Isto, v. bilj. 17.

²⁴ D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*. Vol. V, Venetiis, 1772.

spominje. Tri lika na drugoj ikoni predstavljala su Sv. Petra i Pavla i proroka Danijela. Pored njih se nalazio natpis: "*Paulus Banus Croatorum et tocius Bosne Dnus me fecit fieri ad honorem S. Petri, S. Pauli et S. Danielis Prophetæ*". Na tom natpisu ban Pavao se javlja s titulom gospodara Bosne, kao na pečatnjaku pronadenom u Zadru²⁵. U inventaru riznice iz 1833. god. te dvije ikone se više ne spominju, a mjesto njih navodi se škrinjica, koja se do danas sačuvala²⁶. Za nju je tada zapisano, što je prenio i Bianchi, da su u njoj pohranjene relikvije Sv. Petra, Pavla i Martina i proroka Danijela, što su se nalazile u dvjema tablicama sa citiranim natpisima²⁷. Ta novija škrinjica - relikvijar ima s prednje strane pričvršćenu srebrnu tablicu s iskucanim svetačkim likovima zadarskih zaštitnika renesansnih odlika. Na bočnim stranama i na poklopcu nalaze se aplicirane četiri jednake pločice od srebra s iskucanim likom dvoglavog orla s graviranim slovom "M" na prsima. Brunelli je analizirao natpise sa starih relikvijara, koji u raznim inventarima nisu sasvim jednako prepisani i upozorio da po povijesnim izvorima nije poznat nikakav Martin Bribirski. Iznio je točno mišljenje da ukras sadašnjeg relikvijara nije sastavljen od ostataka starih, nego da su na njega aplicirani srebrni ukrasi s nekih drugih crkvenih predmeta dospjelih u riznicu katedrale početkom 19. stoljeća²⁸. Cecchelli opisujući škrinjicu smatra da je prednja pločica sa svetačkim likovima pripadala relikvijaru s oznakom 1496. godine, jer se tako po stilskim odlikama može datirati²⁹. Dvoglavi orlovi bi po njemu mogli pripadati vremenu knezova Bribirskih i u prilog tom mišljenju sasvim pogrešno navodi reprodukciju pečata knezova Bribirskih u Klaićevoj *Povijesti Hrvata*³⁰. Međutim na tom pečatu nije prikazan nikakav orao, nego njihov karakteristični heraldički motiv - orlovo krilo, tako da se tu Cecchellijevu pretpostavku ne smije uzimati u obzir. No, Cecchelli smatra ispravno da se ime *Martinus*, navedeno na starom relikvijaru, ne odnosi na nekog kneza Bribirskog nego na lik Sv. Martina prikazanog na relikvijaru, koje su prepisivači pogrešno spojili s posvetnim tekstom Pavla i Mladena Bribirskih. M. Grgić³¹, ne vodeći računa o starim inventarima, misli da je škrinjica nastala 1496. godine i da se reljef može pripisati zlataru Tomi Martinovu, koji je 1497. izradio reljef u unutrašnjosti škrinje Sv. Šimuna³². Za dvoglave orlove, pak, kaže da su dijelovi "izvorne škrinje" i da predstavljaju "jedan oblik grba obitelji Šubić (pretenciozni grbovi)". Nakon iznesenih mišljenja raznih autora možemo zaključiti da je o porijeklu ukrasa današnje škrinje najispravnije mislio Brunelli. Ona je nanovo izrađena, bolje reći sklepana, da se smjeste relikvije iz dviju ikona u času kad su one prodane. Nadbiskupu su dakako bile vrednije same relikvije nego ikone, bez obzira na njihovu starinu, natpise povijesnih ličnosti i nesumnjive estetske kvalitete. One su do tog vremena bile sačuvali svoj izvorni oblik, jer po opisima izgleda da ona s reljefom Sv. Martina na konju nije popravkom 1496. godine doživjela neku veću preinaku. Lako je zaključiti da su one otuđene istom prilikom kad i opisani dragocjeni relikvijar - ruka s natpisom kralja Kolomana, s namjerom da se namakne novac za građevinske radove u katedrali.

²⁵ J. BELOŠEVIĆ, Pečatnik hrvatskog bana Pavla I. Bribirskog iz Zadra, *Diadora*, 3/1965.

²⁶ *Officia propria sanctorum celebranda in civit. atq. universa archid. jadertina. Jaderae*, 1833.

²⁷ C. F. BIANCHI, nav. dj., 164.

²⁸ V. BRUNELLI, nav. dj., *Scintille*, no 3, 22.

²⁹ C. CECHELLI, *Zara, Catalogo delle cose d' arte e antichità*. Roma, (1932), str. 59

³⁰ V. KLAIĆ *Povijest Hrvata I*. Zagreb, 1899, str. 271.

³¹ M. GRGIĆ, *Zlato i srebro Zadra i Nina*, katalog izložbe. Zagreb, 1972, str. 165.

³² Mišljenje o autorstvu reljefa može se prihvatiti. Vidi moj rad: *Zadarski zlatar Toma Martinov, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 25/1985, str. 86, 156.

Sve što sam naveo dovodi me na sasvim hipotetičnu misao da kupac, ili kupci nisu vodili računa samo o materijalnoj vrijednosti tih predmeta, o zlatu, srebru, dragom kamenju i biserima, emajlu, pa i o estetskim vrijednostima, nego prvenstveno o natpisima, odnosno o ličnostima koje se na njima navode.

Ne pruža li nam to tračak nade da su se oni negdje u nepoznatom skrovištu sačuvali?

*Three Disposed
Reliquaries of
Historic Importance
of Zadar*
Summary

Having presented a review of objects of larger artistic and cultural-historic values, that disappeared or were disposed of from the Zadar Cathedral treasury in the earlier or more recent history, the author deals with three valuable works of gold that belonged to the Zadar Cathedral treasury, to have been sold about the year 1780 in order to raise money for building the new roof to the cathedral. We know them from descriptions in old inventory lists only. The first reliquary was shaped as a hand and made of solid gold, with a gilded silver base, richly decorated with filigree, precious stones, pearls and enamel images of saints. It was intended to receive the relics of the Zadar's patron saint, Sv. Krševan (St. Grisogonus). It was engraved an inscription of the Hungaro-Croatian king Koloman. The other two are silver icons - reliquaries, one for the relics of St. Martin, with a relief image of the saint on horse, ordered by the Croatian vice-roy (ban) Pavao Bribirski and his son Mladen, bearing an inscription mentioning them as Corvathiae praesides, and the other for the relics of ss. Peter and Paul and the prophet Daniel, with gilded relief images of the three saints. It was ordered by the vice-roy Pavao, mentioned in the inscription as banus Croatorum et dominus totius Bosne. The author assumes that the buyer of these objects, besides being aware of their material and artistic value, was also familiar with the historic meaning of the persons mentioned in the inscriptions.